

LANDSCHAP EN DEMOCRATIE

Lezing t.g.v. Symposium “Kwaliteit van het buitengebied”

Brabantse Milieufederatie, Tilburg, 3 februari 2010

Dames en heren,

1. Graag wil ik de Brabantse Milieufederatie danken voor haar uitnodiging om vanmiddag voor u te spreken. Ik spreek deze dank niet uit als een beleefde gelegenheidsfrase. Integendeel. Zowel deze uitnodiging als de uitnodiging die ik van de Provincie kreeg om in september jl. te spreken op het symposium *Brabant Buitengewoon* dwongen mij om na te denken over de ontwikkelingen op het Brabantse platteland. En die blijken voor een Amsterdamse rechtsfilosoof zeer interessant te zijn, zoals ik u vanmiddag hoop uit te leggen. Daarbij speelt natuurlijk mee dat ik een Brabantse herkomst heb en bovendien een vader had die zich als voorzitter van de Tilburgse Kamer van Koophandel en als voorzitter van talloze provinciale commissies heeft ingezet voor de economische ontwikkeling van Brabant. Ik heb in mijn jeugd dus van dichtbij meegemaakt hoe Midden-Brabant na de ineenstorting van de textielindustrie in de jaren zeventig van de vorige eeuw zich met alle kracht moest opwerken naar een nieuwe economie. Deze economische herleving is een succesverhaal gebleken. De textielindustrie verdween en er kwam een hoogwaardige technologische industrie voor in de plaats. Sterker nog, Brabant is tot de sterkste economische regio's van het land gaan behoren. De dynamiek is zelfs zo hevig dat Pieter van Geel – toenmalig gedeputeerde – in 2000 zei: “Brabant kookt over.” En hij wees op het gevaar dat “de Randstad rond Rotterdam zich uitbreidt tot een Zandstad Brabant.” Want het ene bedrijventerrein na het andere werd ontwikkeld. De bedrijventerreinen begonnen de horizonten te vervuilen, de dorpen slibden aan elkaar door lukrake uitbreidingen, de autowegen raakten overvol met zwaar transportverkeer. In de steden werd de toegenomen welvaart uitbundig gevierd in een lawaaierige en commerciële festivalcultuur. En het buitengebied dat nog over was, verrommelde en werd bedreigd door uitbreidingen van de intensieve veehouderij. Brabant is de zwijnenstal van Nederland geworden, is een veel gehoorde uitspraak.

De economische crisis lijkt een adempauze in te lassen in deze onverbiddelijke modernisering van Brabant. Maar ook daarvòòr was al het inzicht gerezen dat het roer om moest. Zeker ten aanzien van de verrommeling en verloedering van het buitengebied. De varkenspest van 1997 werd door Den Haag aangegrepen om orde op zaken te stellen. De Reconstructiewet van 2002 en de provinciale Reconstructieplannen van 2005 moeten leiden

tot uitbreiding van natuurgebieden, tot opschoning van verwevingsgebieden en tot concentratie van de intensieve veehouderij in LOG's, waar de veehouders de ruimte krijgen om op wereldschaal te kunnen concurreren. Met behulp van de verplichte best beschikbare technieken moeten aldaar emissies maximaal worden gereduceerd. Kortom, er werd gezocht naar een uitgewogen balans tussen economie en leefbaarheid, tussen agrarische economie en kwaliteit van het buitengebied.

Hoe is de stand van zaken nu? Natuurontwikkelingen worden op sommige plaatsen met succes ter hand genomen. De kwaliteit van het buitengebied is hier en daar verbeterd. Maar in veel gevallen ook verslechterd door de voortgaande uitbreiding van de intensieve veehouderij in verwevingsgebieden en in LOG's, waarvan er sommige zeer ongelukkig zijn aangewezen. Het toenemend verzet van burgers tegen de voortgaande aantasting van het buitengebied en tegen de onophoudelijke opschaling van de intensieve veehouderij, wordt door het provinciaal en gemeentelijk bestuur vaak afgedaan als een NIMBY (Not In My Backyard)- reactie. In de trant van: de burgers onderschrijven wel de doelstellingen van de reconstructie, maar willen daar niet zelf een prijs voor betalen.

En hier raken we aan een punt dat mij als rechtsfilosofe interesseert. Want gaat het bij de opstandige burgers echt om een Nimby-reactie, of is er wat anders aan de hand? Ik denk van wel. Want het buitengebied is veel meer dan een neutrale geografische ruimte. Het buitengebied is – misschien nog wel meer dan de stad – ook voorwerp van heftige ervaringen en emoties bij de burgers, die verder gaan dan het directe eigenbelang van een onaangetaste achtertuin. Ervaringen en emoties die in het democratische proces kennelijk niet of althans onvoldoende aan bod kunnen komen. Niet eerder werd mij dat zo duidelijk dan bij de vele contacten die ik had toen mijn man en ik betrokken raakten bij het Brabantse burgerinitiatief *Megastallen-nee!* Over die ervaringen en emoties van de burgers m.b.t. het buitengebied wil ik vanmiddag spreken. En in het bijzonder over landschap en democratie. Want dat zijn de woorden waar het in het Burgerinitiatief in de kern om gaat.

2. Waarom kon het Burgerinitiatief tegen verdergaande aantasting van het landschap in z'n korte tijd zo succesvol zijn? Waarom ondertekenden in eerste instantie reeds 33.000 burgers het initiatief? Waarom blijft de adhesie binnenstromen? Waarom wordt er zo veel steun gegeven door wetenschappers, door artsen, door planologen, door milieudeskundigen en door deskundigen op het terrein van de Brabantse cultuurhistorie? Waarom krijgt het initiatief zoveel aandacht in de media, niet alleen provinciaal maar ook landelijk, met de tv-programma's NOVA en Zembla voorop? Natuurlijk speelt daarbij de uitbraak van de Q-koorts een rol. Maar deze uitbraak bevestigde slechts het gevoel dat al lang bij zoveel Brabantse burgers leefde: namelijk dat de grenzen van het acceptabele zijn overschreden. Niet nóg

meer risico's voor de volksgezondheid als gevolg van de permanente opschaling van de intensieve veehouderij; niet nóg meer dieren in een provincie waar al 132 miljoen dieren op 2.5 miljoen mensen leven; niet nóg meer dieren die louter als productiemiddelen worden gebruikt; niet nóg meer vernietiging van de laatste open landschappen; niet nóg meer stank en nóg meer schadelijke emissies. Kortom, de burgers herhaalden slechts wat prominente voorlieden in de landbouw al veel eerder hadden gezegd. Zo sprak Sicco Mansholt, de grote moderniseerder van de landbouw, in zijn laatste interview – in 1995 – over de intensieve veeteelt als “een systeem van georganiseerde onverantwoordelijkheid”. En Herman Wijffels constateerde in 2001 in een advies aan de regering dat “de dominante ontwikkelingen binnen de veehouderij in de ogen van de samenleving de grenzen van het aanvaardbare en toelaatbare hebben overschreden.”

Desondanks werd het verzet van de burgers door provincie en gemeentes steeds afgedaan met het argument dat de burgers geen recht van spreken meer hadden omdat de Reconstructiewet en de Reconstructieplannen nu eenmaal democratisch tot stand waren gekomen. Maar dit argument verloor steeds verder aan kracht naarmate de inhoud van de Reconstructieplannen duidelijker werd, en burgers geconfronteerd werden met de aanwijzing van LOG's in hun directe leefomgeving, of met uitbreiding van intensieve veehouderijen zelfs in extensiveringsgebieden en verwevingsgebieden. De Reconstructiewet en Reconstructieplannen beloofden immers een concentratie van de intensieve veehouderij op plaatsen waar die de natuur en leefomgeving níet langer zou bedreigen. Als de Reconstructieplannen al democratisch tot stand waren gekomen, dan toch louter in formele zin, want er bleek van alles te schorten aan de wijze waaróp de belangen van de burgers en hun leefomgeving waren vertegenwoordigd.

Ik geef u een voorbeeld. Bij Oirschot ligt het Landgoed Baest. Dit Landgoed behoort tot de grootste en kostbaarste Rijksmonumenten van Nederland, en ontving in 1997 een provinciale onderscheiding als het mooiste Landgoed van Brabant. Heel begrijpelijk want het ligt midden in de Robuuste Ecologische Hoofdstructuur, het is officieel gekwalificeerd als een zeer kwetsbaar natuurgebied met de allerhoogste cultuurhistorische en natuurhistorische waarden. Landgoed Baest kent een geschiedenis van 800 jaar en is gedurende die eeuwen altijd ten nauwste met zijn omgeving verbonden geweest. In de dichte nabijheid van dit Landgoed ligt het eveneens in natuurhistorisch opzicht waardevolle Landgoed 's Heerenvijvers. Beide Landgoederen liggen op een Belvédèregebied dat tevens archeologische waarde heeft.

Wat gebeurt? Pal tegen deze Landgoederen aan en pal tússe deze Landgoederen en dus midden óp dit Belvédèregebied wordt een LOG aangewezen! De eeuwenoude landschappelijke verbinding tussen beide landgoederen wordt doorbroken, de ecologische

verbindingzones worden genegeerd, het historische lanenpatroon dat aansluit op het historische lanenpatroon van Landgoed Baest wordt aangetast. Het aangewezen LOG ligt bovendien zeer dicht op de bebouwde kom van Oirschot. Kortom, werkelijk alle voorschriften die bij de aanwijzing van LOG-gebieden in acht genomen moeten worden, zijn overtreden.¹ Maar dat niet alleen. Aan de andere kant van Landgoed Baest wordt eveneens een LOG aangewezen. LOG Stille Wille. Aldus wordt een zeer kwetsbaar en kostbaar natuurgebied rücksichtslos – een ander woord heb ik er niet voor – ingeklemd tussen twee LOG's en overgeleverd aan de schadelijke emissies die de natuur nog verder zullen aantasten.

Wanneer de bewoners van dit LOG-Langereijt erachter komen dat het Reconstructieplan Beerze-Reusel de vernietiging van een historisch, weids en kostbaar Belvédèregebied impliceert en daarom wel in strijd móet zijn met de doelstellingen van de Reconstructiewet, komen zij in actie. Ze zoeken contact met het College van B&W en de Gemeenteraad van Oirschot. Uit die contacten blijkt dat de gemeente vooralsnog niet van plan is de aanwijzing van het LOG te herzien. Integendeel, er worden ontwikkelplannen opgesteld. De actievoerders besluiten een stichting op te richten. Ze schrijven het ene na het andere stuk in de plaatselijke krant om de burgers van Oirschot te attenderen op de komende ontwikkelingen. Ze schrijven een uitgebreide brief naar de Reconstructiecommissie, maar ontvangen daarop geen antwoord. Ze richten zich tot alle fractievoorzitters van Provinciale Staten, maar vinden alleen gehoor bij de Partij voor de Dieren en de SP. De andere volksvertegenwoordigers nemen niet eens de moeite om het volk te antwoorden.

Ondertussen rommelt het in heel Oost-Brabant en komt de ene actiegroep na de andere in het geweer tegen de LOG's, waarvan er maar liefst 50 zijn aangewezen. Een bizar hoog getal in deze dichtbevolkte provincie. De actiegroepen nemen onderling contact op, wisselen informatie uit, en bundelen hun krachten in een Burgerinitiatief. In Sonja Borsboom – u inmiddels allen bekend - vinden zij een uitstekende en onvermoeibare woordvoester. Het Burgerinitiatief blijkt vervolgens een geweldige mobiliserende kracht te hebben. Ik sprak al van de steun, bijval en publiciteit die uit zoveel verschillende hoeken afkomstig is. Het effect van dit activisme is bovendien dat de betrokken burgers in no time kennis opbouwen over de problematiek van de intensieve veehouderij, zich verdiepen in de geschiedenis en toekomst ervan, zich op de hoogte stellen van de milieuwetgeving met haar ingewikkelde stelsel van richtlijnen, wetten en normen. Kortom, er ontstaat – geheel overeenkomstig het ideaal van de democratie – een groep van goed geïnformeerde burgers.

¹ Er is indertijd overigens wel bezwaar en beroep aangetekend tegen aanwijzing van dit LOG, maar op veel te smalle juridische gronden. Door de Raad van State – die deze keer slecht werk afleverde - werd slechts een klein deel van het LOG in strijd met de wet verklaard.

3. En daarmee kom ik tot de kern van mijn betoog. Het Burgerinitiatief tegen de dreigende vernietiging van het Brabantse landschap zou nooit zoveel krachten los hebben kunnen maken als het niet om een diep gevoelde gehechtheid aan dat landschap zou gaan. Maar juist die persoonlijke en subjectieve gehechtheid van de burgers laat zich moeilijk in publieke en objectieve woorden uitdrukken. Nog minder laat die gehechtheid en binding zich uitdrukken in de formele taal van het administratieve recht waarvan Brabantse burgers zich moeten bedienen in hun eindeloze bezwaar- en beroepsprocedures tegen de aantasting van het landschap. Want de Wet op de Ruimtelijke Ordening, de Wet Milieubeheer, de Ammoniak- en Geurwet spreken niet over emotionele gehechtheid als een rechtens relevant belang. Zelfs in een LNV-Nota zoals *Natuur voor mensen en mensen voor natuur* uit 2000, waarin burgers worden opgeroepen “de natuur te beschermen, te beheren en te bewerken”, wordt nergens duidelijk gemaakt waarom mensen deze behoefte zouden hebben. De Nota wemelt weliswaar van de uitdrukking “mensenwensen”, maar de aard van die wensen blijft in het duister.

Het kan daarom geen kwaad de binding en gehechtheid van mensen aan hun landschap te expliciteren. Want wordt deze – moeilijk onder woorden te brengen – gehechtheid ontkend, dan kunnen de emoties bij de burgers hoog oplopen. Dat bleek wel op de vele avonden die door actiegroepen en gemeentebesturen in heel Brabant werden georganiseerd en waar het er soms zeer hevig aan toeging.

Waar het om gaat is de natuurlijke responsiviteit van mensen tegenover de natuur en het landschap. Mensen reageren op een landschap. Een mooi, ruimtelijk landschap, of een landschap met een uitgekende verhouding tussen openheid en beslotenheid, kan mensen gelukkig maken, de fantasie prikkelen, een verlangen naar vrijheid opwekken of bevredigen. Een landschap is niet alleen een visueel genoegen, maar het raakt alle zintuigen: de geluiden in het bos of juist de stilte ervan, de geur van gras en bomen en bloemen, de huid die fris wordt door de wind, de intense ervaring van de seizoenen. Mensen hebben herinneringen aan landschappen en hun ervaringen daarin. Ze willen er naar terugkeren om opnieuw dezelfde ervaringen te ondergaan. Zeker mensen wier ouders en grootouders en familieleden al generaties op dezelfde plek woonden – en dat zijn er heel veel in Brabant – kunnen een intense hechting aan hun landschap hebben. Volgens sommige filosofen bestaat er zelfs een liefde voor het landschap: een topofilia.² In de vele gesprekken met de burgers die zich rondom het Burgerinitiatief verzamelden, kwamen steeds deze gehechtheid en zelfs liefde voor het landschap terug. Veel indruk maakten ook de lokale natuurverenigingen, die

² Yi-Fu Tuan, *Topophilia. A study of Environmental Perception, Attitudes and Values*. New Jersey 1974. Idem, *Space and Place. The Perspective of Experience*. Minneapolis 1977. A. Whiston Spurr, *The Language of Landscape*. Londen 1998

aan de actiegroepen precies konden uitleggen waar welke plantensoorten, welke grondsoorten, welke mossen, en welke zeldzame dieren voorkomen.

Deze gehechtheid en responsiviteit is dus niet – zoals het College van Rijksadviseurs in zijn advies over de megastallen stelt – een kwestie van esthetische behoeften van consumenten die geen economische activiteiten op het platteland meer verdragen.³ De binding gaat veel dieper, raakt de identiteit van mensen, en hun ervaringen van wat het goede leven is of zou kunnen zijn. Ervaring lijkt een passief begrip. Maar natuurervaringen zijn juist activerend. Ze kunnen leiden tot verantwoordelijkheidsgevoel, tot concrete zorg voor de natuurlijke omgeving, tot ontplooiing van mensen. In die zin zou ik zelfs durven stellen dat landschap en natuur de mensenrechten raken. Mensen hebben niet alleen recht op een schone omgeving – en dat sociale grondrecht hebben ze al – maar ook op een mooie en naar menselijke maat ingerichte omgeving. Daarom behoren deze menselijke ervaringen – hoe subjectief en moeilijk uitspreekbaar deze ervaringen ook zijn - in het democratisch debat gehonoreerd te worden. Dat is waar het Burgerinitiatief in de kern op neerkomt.

Landschappen zijn overigens niet alleen oorden van welbehagen, ze kunnen ook angst inboezemen. Er bestaan zelfs – wat in de literatuur genoemd wordt – *landscapes of fear*. Denkt u bijvoorbeeld aan landschappen die omzoomd worden door gigantische industrieën, zoals het Botlekgebied. De burgers beseffen dat zich in onze hoog-technologische risicosamenleving rampen kunnen voltrekken. En ook al zijn de risico's klein, de gevolgen kunnen gigantisch zijn. De burgers leven bewust of onbewust met deze ervaring van gevaar. Mede daaraan ontleent het buitengebied haar aantrekkelijkheid. Het buitengebied zou een veilige haven zijn ten opzichte van de steden met hun grote industrieterreinen.

Maar het is de vraag of het buitengebied werkelijk die veilige haven is. Kijken we alleen naar Brabant, dan zien we hoe het buitengebied een *landscape of fear* dreigt te worden. Naar aanleiding van de Q-koortsepidemie zei een medisch specialist van het St. Jans-ziekenhuis in Den Bosch in het tv-programma NOVA : “over Brabant hangt een deken van virussen, bacteriën en ammoniak.” Hij zelf zou niet meer in het buitengebied gaan fietsen. Inmiddels wordt dat zelfs algemeen afgeraden aan mensen met hartproblemen en zwangere vrouwen. Veterinaire rampen voltrekken zich in Brabant in hoog tempo. Na de varkenspest in 1997, volgden mond- en klauwzeer, vogelgriep, MRSA en Q-koorts. Ter voorkoming van nieuwe rampen en het doden van honderdduizenden varkens en miljoenen kippen, worden deze dieren in afgesloten stalcomplexen geplaatst. In het buitengebied verrijzen enorme, afgesloten dierfabrieken waar burgers niet naar binnen mogen. Deze ontoegankelijkheid en geheimzinnigheid enerzijds en de wetenschap dat deze veefabrieken grote risico's voor de volksgezondheid herbergen, geven deze veefabrieken een macaber aanzien. De burgers

³ College van Rijksadviseurs, *Advies Megastallen*, Den Haag, 16 november 2007

weten immers heel goed dat wanneer enorme aantallen dieren zeer dicht op elkaar leven, er een permanent gevaar voor nieuwe epidemieën dreigt. De burgers weten ook heel goed dat zelfs de best beschikbare technieken niet in staat zijn de emissies van virussen, bacteriën en fijnstof voldoende af te vangen. Gemiddeld wordt er slechts 65 procent afgevangen, als de luchtwassers al überhaupt in werking zijn gesteld. Wanneer er miljoenen dieren in de dichte nabijheid van mensen leven, zoals in Brabant, dan is het slechts wachten op de uitbraak van een nieuwe epidemie. In die omstandigheden kun je inderdaad stellen dat de grootschalige intensieve veehouderij-complexen, van het Brabantse buitengebied een *landscape of fear* maken. En voor inmiddels veel burgers niet alleen een landschap van angst, maar ook van walging gegeven de manier waarop miljoenen dieren als productiemiddelen worden mishandeld. Van dergelijke landschappen keren mensen zich af. Ze voelen geen betrokkenheid en verantwoordelijkheid meer. Laat staan dat ze, zoals het ministerie van LNV wenst, het landschap en de natuur zouden willen “beheren, bewerken en beschermen”.

De gevolgen laten zich raden. Het is niet voor niets dat het provinciebestuur onlangs een brandbrief naar het kabinet heeft gestuurd waarin het waarschuwt voor de gevolgen van de Q-koortsepidemie voor het economische vestigingsklimaat en de toeristische aantrekkelijkheid van Brabant. De Reconstructieplannen zullen in ieder geval herzien moeten worden. Twee weken geleden kwamen daartoe alle bij de Reconstructie betrokken partijen in Leuven bijeen. De resultaten van dat overleg waren teleurstellend. Het aantal LOG's zal weliswaar herzien worden, de afwaartse beweging zal weliswaar krachtiger gestimuleerd worden, maar de intensieve veehouderij blijft in het buitengebied gehandhaafd. In de LOG's mogen zij een omvang krijgen van 2.5 ha, in de overige gebieden 1.5 ha, maar bestaande uitbreidingsrechten blijven van kracht. Van een radicaal orde op zaken stellen is dus geen sprake. De risico's van epidemieën zullen blijven bestaan, en het buitengebied zal aan kwaliteit blijven verliezen.

4. Grootschalige en langdurige bestuurlijke operaties zoals de Reconstructiewet en de Reconstructieplannen, hebben alleen kans van slagen wanneer er al gaande de lange rit soepel op veranderde omstandigheden en nieuwe inzichten wordt ingespeeld. Het is fataal wanneer de betrokken partijen zich verschansen in schuttersputjes en hardnekkig aan eens ingenomen standpunten blijven vasthouden. Des te kwalijker wordt die houding wanneer uitgelezen kansen op koerswijzingen niet benut worden. Die kans doet zich op dit moment in volle omvang voor. De economische crisis en de publieke bewustwording van de klimaatcrisis dwingen elke weldenkende bestuurder tot bezinning op de toekomst. Welke toekomst zouden we willen voor het Brabantse buitengebied? Mijn pleidooi voor het behoud van het landschap, zou misschien de indruk kunnen wekken dat ik voorstander ben van een

verstild, arcadisch en idyllisch landschap. Maar dat is zeker niet het geval. Het buitengebied moet ook levend en levendig zijn. Welke toekomstplannen zijn dan reëel? Welke plannen kunnen op een breed draagvlak bij de bevolking rekenen en zijn dus werkelijk democratisch te noemen? Welke plannen zijn in het licht van de toekomst níet reëel en niet haalbaar?

Welnu, om met dat laatste te beginnen. Niet reëel lijkt me de verdergaande uitbreiding van de intensieve veehouderij. Hoe geloofwaardig is het dat de Brabantse intensieve veehouderij is opgewassen tegen de mondiale concurrentie? Hoe lang en hoe ver kan de permanente opschaling van de megabedrijven doorgaan in een dichtbevolkt gebied als Brabant? Zijn technologische innovaties de uitkomst? Nee, waarschijnlijk niet, want meer technologieën betekenen ook meer dieren (om de kosten eruit te halen), en meer dieren betekenen ook meer kans op epidemieën.

De vleesindustrie is de grootste vervuiler op aarde. 18 procent van de broeikasgassen wordt door deze industrie veroorzaakt. Moet Brabant een dergelijk vervuilende industrie nog binnen haar grenzen willen hebben? Moet ten behoeve van een zeer vervuilende industrie die waarschijnlijk weinig toekomst heeft in Brabant, toch het landschap worden vernietigd? Bomen gekapt, wegen verbreed en het zware transportverkeer worden geïntensiveerd? Moet het landschap worden opgeofferd aan een industrie die helemaal geen landschap nodig heeft? De intensieve veehouderij is immers niet grondgebonden. Waarom dan niet naar industrieterreinen verplaatst? Waarom willen de agro-industriëlen per se op het platteland hun veefabrieken neerzetten? Is dat niet een vreemdsoortig anachronisme?

Kortom, de toekomst van de Brabantse grootschalige intensieve veehouderij die op wereldschaal moet kunnen concurreren, lijkt me in meerdere opzichten zo ongewis, dat een terughoudend beleid op zijn plaats lijkt. Temeer daar de landbouwsector zelf ook ernstig verdeeld is over de richting van zijn toekomst, om over de financierende banken en verzekeraars maar te zwijgen. De Wageningse hoogleraar Van der Ploeg schreef in 1998 al dat de "landbouwsector zich gedraagt als een vierspan, waarbij elk paard een andere kant uit wil."⁴ Inmiddels is die richting veel duidelijker geworden. De toekomst van de veehouderij lijkt eerder in de richting van regionale en lokale productie te gaan, dan in de richting van productie voor de wereldmarkt. Regionalisering en lokalisering van de veehouderij brengt ook weer het familiebedrijf in beeld, dat in de Reconstructiewet als uitgangspunt werd gehanteerd. Bij een familiebedrijf past duurzame en ecologische landbouw. Bij een familiebedrijf passen ook contacten met de burens en de omgeving, en dus een ook in dat opzicht organisch ingebedde landbouw en veeteelt. De architectuur van de familiebedrijven zou zodanig kunnen zijn dat er inderdaad een aantrekkelijk type van de "Brabantse stal" verrijst, zoals de partners in Leuven voorstelden. In een dergelijk landschap dat mooi én

⁴ D. van der Ploeg, *Landhervorming. Onvoltooid verleden en toekomstige tijd*. Oratie Wageningen 1998.

productief is, nemen burgers weer initiatieven en verantwoordelijkheid voor het behoud en de ontwikkeling van het landschap.

Zijn dit naïeve toekomstdromen? Misschien wel, maar dan wijs ik toch graag op verschillende recente Nota's van het ministerie van LNV, op het nieuwe Meerjarenplan van het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid dat binnen enkele jaren van kracht wordt, op de nieuwe Wet Dieren die een algemene zorgplicht jegens dieren introduceert⁵, en op veel studies van landbouwdeskundigen. Ze wijzen allemaal in dezelfde richting van regionale, kleinschalige, ecologische en diervriendelijke landbouw als de enige vorm van landbouw die – zeker in Nederland – een reële toekomst heeft. De Europese Unie wil nadrukkelijk een omslag van landbouw naar landschap en doelt daarmee op een landbouw die de kwaliteit van het landschap verhoogt in plaats van vernietigt.

Een teloorgang van de grootschalige intensieve veehouderij hoeft geen dramatisch afscheid te betekenen van de Brabantse geschiedenis, waarin de varkensindustrie voor zo velen een weg uit de armoede betekende. Integendeel, voor wat verloren gaat, kan iets mooiers en vitalers in de plaats komen. Gegeven de betrokkenheid van de burgers bij hun lokale landschap ligt er juist voor de lokale bestuurders een belangrijke taak om die betrokkenheid in democratische besluitvorming tot uitdrukking te brengen.

Ik dank u voor uw aandacht.

⁵ Schending van deze zorgplicht levert zelfs een strafrechtelijke sanctie op. Zie J. Teunissen, *Legislatieve alabastine. Naar aanleiding van de algemene zorgplicht in de Wet Dieren*. NJB, 2010, afl.4, p. 227 e.v.